

מבנה ה'שואל ומשיב' במשנה לפי סדר נזיקין*

אסנת ב'ישקו

מבוא

מבנה שיח נפוץ בסופן של יחידות שיח הלכתיות במשנה הוא מקטע + {שאלה תלויה הקשר + תשובה}. זהו למעשה מבנה הדומה לטכניקת 'השואל ומשיב' ברטוריקה הטיעונית: במהלך הרצף הטקסטואלי מוכנסת שאלה ולצדה התשובה.¹

כמו השאלה הרטורית, ה'שואל ומשיב' אין בכוונתו לקבל מידע מן הנמען כדרך השאלה הרגילה. אולם בניגוד לשאלה הרטורית, שאלת 'השואל ומשיב' אינה טומנת בחובה את התשובה ואינה מביעה טענת חיוי - אלא היא מסמיכה אליה מיד את התשובה ומשמשת לה הקדמה ועילה. הדרך הזו ממקדת את תשומת-הלב, מעוררת התעניינות ונותנת הזדמנות לומר את הדברים. בפעולת הנאום מאפשר אמצעי זה להכניס דרמטיזציה ואירוניה,² ובפעולה התקשורתית-רדיופנית במבנה של ריאיון הוא עשוי לשמש כתחבולה רטורית להעלאת טיעון פרגמטי שאינו צורך הצדקה.³ גם בשיח הכתוב של המאמר המדעי נמצאו מעט מבני 'שואל ומשיב' וזאת לשם הובלת הקורא בכיוון הרצוי לכותב.⁴

התורה שבעל-פה - המשנה - מצטרפת לפעולות התקשורתיות האחרות של דין ודברים בעל-פה, שבהן נעשה שימוש שכיח בטכניקת 'השואל ומשיב'. ניכרים בה עקביות וסדר בהפעלת האמצעי הרטורי הזה וכן ניכרות בה פונקציות רטוריות המיוחדות לה בהיותה המקור הראשון לספרות ההלכה היהודית.

לפי סדר נזיקין על תשע מסכתותיו - בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, מכות, שבועות, עדיות, עבודה זרה, והוריות,⁵ מבנה ה'שואל ומשיב' ערוך באופן הבא:

-
- * המאמר מבוסס על סעיף מתוך עבודת דוקטור שנכתבה בהנחיית פרופסור שמעון שרביט (בישקו, תשס"ח). אני מודה לפרופסור שרביט על תרומתו הרבה למחקרי.
1. ראו קופי, 1979, עמ' 162.
  2. לנדאו, 1988, עמ' 164.
  3. שקד, 2009, עמ' 142.
  4. לבנת, תשע"א, עמ' 82.
  5. המסכת העשירית בסדר הזה היא מסכת אבות. מסכת זו אינה נכללת בקורפוס המחקר, שכן כבר עמדו החוקרים על ייחודה הן מצד התוכן והן מצד הלשון והסגנון. ראו למשל שרביט, תשס"ו, עמ' 18-20.

טקסטואלי (קזואיסטי או חיוויי) המכיל עקרון-על הלכתי; ה'שואל' הוא משפט שאלה תלוי הקשר, שאינו חסר דבר מבחינה סמנטית ופרגמטית, אלא לעתים הוא חסר מבחינה דקדוקית-תחבירית בלבד.⁶ משפט זה יוצר שינוי תחבירי בלבד ברצף הטקסטואלי (אפשר היה למסור את התוכן ברצף חיוויי רגיל), ועוד: לרוב הוא אינו רכיב הכרחי ביחידת השיח (בלעדיו הרצף נמשך באופן טבעי, ואין כל פגיעה ברמת הקישוריות והלכידות של הטקסט); ה'משיב' הוא מקטע שני המכיל משפטים מאוחדים (או משפט אחד מורכב) בעלי קישוריות בהירה לרכיבי השיח הקודמים, בעיקר באמצעות אזכור (מפורש או משתמע) של הנידון המרכזי.

מבני 'השואל ומשיב' בסדר נזיקין - נוסף על היותם ממקדי תשומת לב, מחדדי הקשבה, מעוררים, הם משיגים את שתי הפונקציות האלה: א. פונקציה פרוצדורלית של שבירת האחידות ברצף הטקסטואלי וסיום מסגרת השיח ב. פונקציה של הבלטת ערך, הדגשת מסר.⁷ להלן יוצגו ארבעה טיפוסים השיח המרכזיים של 'שואל ומשיב' לפי דרגת שכיחותם בקורפוס: מבני 'כיצד', מבני 'אם כן למה...', מבני 'במה דברים אמורים' ומבני 'מה בין... ל...'.⁸

א. מבני השאלה המעשית 'כיצד'

קדרי מצביע על שינויים בולטים בתחבירה ובמשמעותה של 'כיצד' בלשון המשנה, וביניהם העובדה שברוב המקרים של 'כיצד' מביעה שאלה של מידע ולא פעולת דיבור של תמיהה.⁹ אזור מוסיף על הדברים האלה ומציין שהקבוצה הגדולה ביותר של 'כיצד' השואלת היא 'כיצד' הבאה אחרי ניסוח דברים כלליים ומופשטים, כמעט תמיד אחרי דברי הלכה.¹⁰ העיון בסדר נזיקין מלמד ש'כיצד' זו הבאה אחרי ניסוח דברים כלליים ומופשטים היא 'כיצד' הממקדת את תשומת הלב במעבר מן הכוח אל הפועל, כלומר בכיורן הדרך המעשית לביצוע ההלכה המופשטת (או לעתים להימנעות ממנה). מבנה

6. לפי הגדרתה של בורשטיין, תשס"ה-תשס"ו, עמ' 33. המונחים המקובלים לסוג זה של משפטים הם משפט חסר, משפט אליפטי או משפט פרגמטי, אך בורשטיין טוענת באופן משכנע שבחקר השיח מוטב לנקוט מונח ניטרלי שאין בו משום נקיטת עמדה. בשיח נאמרים משפטים לא שלמים רבים, והם מובנים מתוך ההקשר.

7. לבנת, תשע"ב, העלתה פונקציות דומות לאלה בדיונה על סמן השיח 'עכשיו': הפונקציה של 'חילוף מסגרת' בתחילתם של מקטעי שיח ופונקציה של הבלטת ערך הנעזרת לעתים קרובות במבנה של ניגוד.

8. השאלות הדומיננטיות פחות הן שאלות הזמן 'אימתי' (בבא קמא ד, ב); 'מאימתי' (סנהדרין ח, ב); 'עד מתי' (בבא מציעא ב, ו; ד, ו), שאלות מה ומי (בבא מציעא ג, א; בבא בתרא ז, ב; שבועות ד, ב; ה, א; ו, ז), שאלות הכמות 'כמה', 'עד כמה' (סנהדרין א, ו; ה, ה; מכות ג, ב) ושאלות לימוד 'ולמה אמרו', 'ומניין ש' (בבא בתרא ז, ב; סנהדרין ו, ב).

9. ראו קדרי, תשנ"א, עמ' 647.

10. ראו אזור, תשנ"ה, עמ' 21.

ה'שואל' על ידי 'כיצד' וה'משיב' על ידי מקטע מעשי הוא אמצעי יעיל להבלטת ערכי ההקלה וההתגמשות במצבים הלכתיים אפשריים, ובמקביל – להבלטת ההחמרה ואי ההתפשרות בעברות על ערכי יסוד מן התורה.

1. בבא קמא ה, ד

שור שהיה מתכוון לחבירו

והכה את האשה

ויצאו ילדיה פטור מדמי ולדות.

אדם שהיה מתכוון לחבירו

והכה את האשה

ויצאו ילדיה משלם דמי ולדות.

כיצד משלם דמי ולדות?

שמין את האשה כמה היתה יפה עד שלא ילדה

'וכמה היא יפה משילדה'

אמר רבן שמעון בן גמליאל: ...

לפנינו יחידת שיח הממקדת את תשומת הלב בבירור הדרך המעשית ליישום עונש תשלום כללי שניתן על עברת נזיקין. המבנה הטיפוסי ליחידות המכילות את שאלת 'כיצד משלם' במסכת בבא קמא הוא כדלהלן:

רכיב א: מקטע מאוּחה המציג שתי נסיבות בתחום הנזיקין [שור שהיכה; אדם שהיכה]¹¹ ודינן. הדין על הנסיבה האחרונה הוא עונש תשלום [משלם דמי ולדות]

רכיב ב: שאלת {כיצד משלם + סוג התשלום} לשם מיקוד תשומת הלב בבירור האופן שבו ניתן לאמוד תשלום מן הסוג הזה על עברת נזיקין

רכיב ג: תשובה הנפתחת בפועל של הערכה ואומדן [שמין], והיא מוסבת אל אובייקט המעורב בנסיבה [האישה שיצאו ולדיה]

העיקרון הוא שמעריכים [כמה יפה היה האובייקט לפני הנזק וכמה יפה הוא לאחריו] וההפרש בין השניים יהיה התשלום בגין הנזק. באופן הזה אין מטילים עונש כבד מדי על המזיק.

11. ביחידת השיח הזו מתואר נזק הנגרם על ידי שני מזיקים שונים, אך ייתכן מבנה של שני נזקים שונים על ידי מזיק אחד, למשל בבבא קמא ו, א-ב.

2. עבודה זרה ג, ו

מי שהיה ביתו סמוך לעבודה-זרה ונפל אסור לבנותו.

כיצד יעשה?

כונס לתוך שלו ובונה.

היה שלו ושל עבודה-זרה ידון מחצה למחצה.

יחידת השיח בעזרת 'כיצד יעשה' ממקדת את תשומת הלב בתפנית מן האיסור אל ההיתר. הרכיב הראשון הוא נסיבה [נפילת קיר בבית פרטי הסמוך למקום עבודה זרה] ודינה [אי יכולת לבנות את הקיר מחדש בגלל היותו סמוך לעבודה זרה]; הרכיב השני הוא שאלת 'כיצד יעשה' לשם מיקוד תשומת הלב בבירור הדרך האפשרית להימנעות מן הדין הקשה (בבחינת: כיצד בכל זאת הוא יבנה את הקיר); הרכיב השלישי הוא תשובה המציגה פעולה אפשרית במסגרת המגבלות של האיסור [מכניס את הקיר לתוך תחומו ובונה]¹².

ביחידות מן הסוג הזה נמצא רכיב נוסף: 'הענפה' של נסיבת-העל והלכתה על ידי נסיבות אפשריות נדירות יותר והלכותיהן. למשל, במשנתנו מופיע מצב שבו הקיר שנפל היה משותף לבעל הבית ולבית העבודה זרה, וההלכה הנקבעת היא שכשהאדם יכניס את הקיר לתחומו הוא יחשב את מחצית עוביו של הקיר. בכל הפיסות הטקסטואליות הניצבות לאחר השאלה הממקדת ניכרת מגמת ההשתדלות לצמצם ככל האפשר הן את הנזק הכלכלי והן את עוגמת הנפש בגין האירוע הבלתי צפוי שאירע לאדם.

3. מכות א, ג (משלשין)

משלשים בממון ואין משלשים במכות.

כיצד?

העידוהו שהוא חייב לחבירו מאתים זוז

נמצאו זוממים משלשין ביניהן

העידוהו שהוא חייב מלקות ארבעים

נמצאו זוממין כל אחד ואחד לוקה ארבעים.

המשנה במסכת מכות מדגימה את הדגם השכיח ביותר של 'כיצד': {מקטע הלכתי מופשט 'כפול' בעל שני איברים מאוחדים + כיצד + מקטע ממחיש 'כפול'}. הכפילות המנגידה שלפנינו טיפוסית להלכות העקרוניות שבמשנה: מוצבות שתי הלכות מנוגדות באופן מפורש או משתמע כדוגמת [הפעולה נעשית ב-X ואין היא נעשית ב-Y],

12. לעתים התשובה מציגה פעולה למניעת הנסיבה שתוביל לדין החמור, למשל בכבא בתרא י, ז.

ולאחריהן מובאת המחשה של הניגוד, המסומנת בתחילתה במילית השאלה 'כיצד' הניצבת במעמד של משפט שלם לעצמו. כך בדוגמה שלפנינו מעוצבת תבנית דו-איברית המלמדת שלגבי עדים זוממים יש הבדל בין [חיוב בממון] ל[חיוב במלקות]: אם נתחייבו בתשלום, יחלקו ביניהם את הסכום, אך אם נתחייבו במכות, אינם מחלקים ביניהם את מספר המכות. שני האיברים המקבילים שנועדו להביא דוגמה קונקרטית להבהרת ההבדל, מציגים ברישה פעולת דיבור ממשפחת פעולות האמירה. בדוגמה שלפנינו מדובר בפעולת עדות [העידוהו] + פעולת הזמה של העדות [נמצאו זוממין], והמשנה מעמידה מצב ראשון של עדות מוזמת על מאתיים זוו ודינה [חלוקת הסכום בין מספר העדים] מול מצב שני של עדות מוזמת על ארבעים מלקות ודינה [כל אחד מן העדים לוקה ארבעים]. הדוגמות המעשיות – יותר משהן תורמות לפענוח המסר של ההלכות המופשטות הן תורמות לחידוד הניגוד בין שתיהן ובעיקר להדגשה של דרגת חומרתה של ההלכה השנייה.¹³ המשנה רותמת אם כן את מבנה השיח באמצעות 'כיצד' לשירות המסר: עברות על איסורים יסודיים ביהדות, כמו עדות שקר על חיוב במכות, לקיחת ריבית על מכירה¹⁴ והוראה לבטל מקצת המצווה ולקיים מקצתה,¹⁵ הן עברות בדרגת חומרה גבוהה, ולפיכך העובר עליהן נידון באופן חמור.

ב. מבני השאלה המקשה 'אם כן, למה ...'

שאלת 'אם כן, למה ...' ניצבת בסוף מקטע שיח ומוסכת באופן מפורש לנאמר בו עד עתה על ידי תחליף המשפט 'אם כן'. היא ממקדת את תשומת הלב בקושי המובא להלכה מופשטת שצוינה קודם לכן, בדברים שלכאורה אינם עולים בקנה אחד עם ההלכה הזו.

4. בבא קמא ה, ה

החופר בור ברשות הרבים

ונפל לתוכו שור

או חמור

ומת חייב.

אחד החופר בור

ושיח

ומערה

13. בדוגמה שלפנינו הדגשה הזו בולטת ביותר בניסוח הדין השני: אין הדין מנוסח בתבנית השלילה 'אין משלשין במכות' אלא הוא מוצג בניסוח האפקטיבי 'כל אחד ואחד לוקה ארבעים'.

14. בבא מציעא ה, ב.

15. הוריות א, ג.

חריצים

ונעצים.

אם כן למה נאמר 'בור'?

אלא מה הבור שהוא כדי להמית עד עשרה טפחים,

אף כל דבר שהוא כדי להמית עד עשרה טפחים.

דגם השכיח ביותר בקורפוס, ואף במשנה כולה, של 'שואל ומשיב' באמצעות שאלת 'אם כן למה נאמר' הוא הדגם של הפסוק המקראי המקשה: אם כן, למה נאמר + ציטוט. בקורפוס נמצא הדגם ביחידות שיח על נזקי אבות הנזיקין במסכת בבא קמא,¹⁶ והוא מכיל שלושה רכיבים:

א. מקטע הלכתי קזואיסטי

ב. נוסחת שוויון {אחד... ואחד...}

ג. שאלת {אם כן, למה נאמר...} + תשובה {אלא (ש)...}.

המשנה מצהירה תחילה על עברת נזק המחייבת את המזיק בגין חפירת בור; לאחר מכן היא מרחיבה את טווח הנידונים המוכללים בעברת הנזיקין ומשמיעה שלא רק חפירת הבור מחייבת אלא גם השיח, המערה החריצים והנעצים; לבסוף היא מעלה את שאלת 'אם כן למה נאמר' שכוונתה: אם כל סוגי החפירות האלה כלולים בחיוב, מדוע התורה נוקטת רק "וכי יפתח איש בור..." (שמות כא, לג)? מן התשובה המועלית מובן שהמקרא נקט לשון דוגמה וכוונתו היא לכל חפירה שיש בה כדי להמית עד עשרה טפחים.

מבנה השיח באמצעות השאלה המקשה משמש הצדקה להלכה החזו"לית המגדילה את מספר המזיקים שמתחייבים בגינם, ועל ידי כך הוא מונע רושם אפשרי של מגמת החמרה.¹⁷

5. בבא בתרא י, ב

כתוב בו מלמעלה מנה ומלמטה מאתים

מלמעלה מאתים ומלמטה מנה הכל הולך אחר התחתון.

ואם כן למה כותבין את העליון?

שאם תימחק אות אחת מן התחתון ילמד מן העליון.

16. בדוגמה להלן וכן בבבא קמא ה, ז.

17. במסכת סנהדרין השאלה המקשה מופיעה לאחר מקטע תיאורי הסוקר את מספר הדיינים בסנהדרין הגדולה ובסנהדרין הקטנה - ראו סנהדרין א, ו. הפונקציה הרטורית של התבנית זזה לפונקציה של יחידות השיח בבבא קמא: הצדקה להגדלת מספר הדיינים ומניעת רושם של מגמת החמרה.

הדגם הנוסף של 'שואל ומשיב' באמצעות שאלת 'אם כן למה נאמר' הוא הדגם של הנוהל המקשה אם כן, למה + פועל סתמי.¹⁸ כך למשל, המשנה לעיל מצהירה שקובעים את סכום השטר לפי מה שכתוב בתחתיתו. אם כך היא ההלכה, מדוע נוהגים גם לכתוב סכום בראש השטר, הרי לכאורה אין משמעות לדבר? התשובה [שאם + משפט בעתיד] מציגה את התכלית במקרה היפותטי אפשרי: כדי שאם תימחק אות אחת מן התחתון הסכום יילמד מן העליון.

מכאן שמבנה השיח באמצעות השאלה 'אם כן למה + פועל בינוני רבים'¹⁹ מקשה על הלכה בגין נוהל ידוע הננקט הלכה למעשה. בכך הוא משמש הצדקה לנוהל של הזכרת דבר,²⁰ ומונע רושם של אי־נחיצות בהלכה החזו"לית.

ג. מבני השאלה המבארת 'במה דברים אמורים'

השאלה 'במה דברים אמורים'²¹ ניצבת בסוף מקטע שיח ומוסבת באופן מפורש לכל הנאמר בו על ידי המילה המכלילה 'דברים'. היא ממקדת את תשומת הלב בהבנת המצבים המפעילים את החוק המצוין, בהגבלה שלו המובאת על ידי תנא קמא או על ידי תנא אחר.²² נוסחת התשובה היא {ב-X, אבל ב-Y + דיך קל}.

X ו-Y הם ניגודים משלימים: רשות נזיק־רשות רבים; שדה לבן־שדה אילן; מוכר־נותן מתנה; לח־יבש.

רוב ההיקריות של השאלה המסייגת בסדר נזיקין נמצאות במסכת בבא בתרא בענייני חזקה או מכירה.²³ בעולמות התוכן האלה נפוץ ניגוד הלכתי מלא בין שני נידונים משלימים, ולכן יכולה המשנה לנקוט נוסחה המאירה את השוני בין הנידונים בסוף היחידה הטקסטואלית ומדגישה את הנידון שעליו לא תחול ההלכה המגבילה, האוסרת או המחייבת.

18. נמצאה היקרות אחת של שאלת אם כן למה + לא + משפט בעבר המקשה על טיעון של חכם במסגרת משא ומתן – ראו עבודה זרה ב, ה. לא נמצאו דוגמות נוספות מן המשנה כולה.

19. בסדר זרעים נפוץ הדגם הזה בנוסחה אם כן למה + אמרו (חכמים). ראו ברכות א, א; חלה ג, י; תרומה ד, יא.

20. ההיקרות הנוספת בקורפורס בעדיות א, ו דנה בהזכרת דברי היחיד בין המרובין לבטלה.

21. ולעתים: 'במי דברים אמורים', למשל כתב יד קאופמן למשנה בבא קמא ב, ב.

22. הלבני (תשס"ו, עמ' 115 הערה 7), מביא את מחלוקת האמוראים האם השאלה 'במה דברים אמורים' באה לפרש את המשנה או להגבילה, ומציין ששתי הדעות צודקות. על כל פנים במחקר זה ננקט המונח 'השאלה המבארת' על פי פונקציית הפירוש של השאלה, שכן המונחים שנקבעו לכל שאלות ה'שואל ומשיב' בסעיף זה מצביעים על הפונקציה הבסיסית הרחבה שלהן ולא על הפונקציה המיוחדת הנלמדת מן הניתוח של ההיקריות במשנה על פי סדר נזיקין.

23. בבא בתרא ג, ג (בתיאור להלן); ה, יא. ובמסגרת הדיון ההלכתי ראו בבא בתרא ג, א; ד, ט. היקרות נוספת נמצאה בבבא קמא ב, ב בעניין נזקי השן, והיקרות אחת במכות א, ח בעניין פסילת העדים.

6. בבא בתרא ג, ג

השותפים

והאריסים

והאפטרופים אין להם חזקה.

אין לאיש חזקה בניכסי אשתו

ולא לאשה בנכסי בעלה

ולא האב בנכסי הבן

ולא הבן בנכסי האב

במה דברים אמורין?

במחזיק

אבל בנותן מתנה

והאחין שחלקו

והמחזיק בנכסי הגר

נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה.

יחידת השיח שלפנינו היא אחת היחידות במסכת בבא בתרא העוסקות בחזקת בעלים. לאחר שביחידות הקודמות נדונו תקופת החזקה, הארצות לחזקה וטענת החזקה, באה היחידה הזו ומפרטת שני סוגים של אנשים שאין להם חזקה: א. אנשים שיש להם חלק בקרקע שאינה שלהם (שותפים, אריסים ואפטרופים) ב. אנשים בקשרי משפחה עם בעל נכס (איש, אישה, אב ובן). שאלת 'במה דברים אמורים' בסיום היחידה מתייחסת אל כל הגוש הטקסטואלי שלפניה ומתרכזת בהבהרה עקרונית לגביו: הכללים החמורים שצוינו לעיל תקפים רק במצב שבו האנשים הם בבחינת 'מחזיק בנכסי חברו', ולא במצבים אחרים של נותן מתנה וכו'. נוסחת השאלה השוכרת את רצף החיווי לצד התשובה המעוצבת בנוסחת ניגוד מיוחדת מאגדות את מקטעי השיח תחת נושא על משותף, ממקדות את תשומת הלב במסר ומבליטות את אורות ההלכה ולא את צלליה.

ד. מבני השאלה המבחינה 'מה בין X ל-Y'

השאלה 'מה בין X ל-Y' מאזכרת על ידי חזרה מילולית את נידוני השיח שהופיעו במקטע הקודם לה. היא ממקדת את תשומת הלב בהבחנה בין שני הנידונים.²⁴ דגם התשובה עשוי

24. הנמן (תשל"ו, עמ' 36), מונה באופן כללי את הנוסחה הזאת בקבוצת הדגמים המיוחדים למשמע של ריחוק, הפרש והבדלה בין שני איברי הצירוף.

להיות משפט מחובר בקשר תקבולת ניגודית {אלא ש} X כך ו-Y אחרת} או {אלא ש} X כך ו-Y לא כך} או משפט חיווי {אלא ש} X כך}. נוסחת התשובה בצירוף השאלה המקדימה מדגישים את ההבדל ההלכתי העקרוני בין נידוני השיח (ולעתים אף את בלבדיותו - אין הבדל בין X ל-Y אלא רק העניין הזה).

X ו-Y הם צירופים שמניים הניצבים בטקסונומיה אחת ולרוב מקיימים קשרי ניגוד מסוג השלמה (תם-מועד; ישראל-כהן; דיני נפשות-דיני ממונות).

השאלה המבחינה מצויה בתחומי דיון של עברות חמורות מן התורה (נזיקין, דיני נפשות, טומאת מקדש)²⁵, המצריכים הבחנות הלכתיות ברורות בין סוגים שונים שלהם, בינם לבין תחום דיון אחר או בין סוגי אנשים המבצעים את העברות.

7. בבא קמא א, ד

חמשה תמים וחמשה מועדים ...

מה בין תם למועד?

אלא ש התם משלם חצי נזק ומגופו,

והמועד משלם נזק שלם מן העליה.

יחידת-העל השנייה בבבא קמא יוצרת הבחנה בין התמים והמועדים על ידי פירוט חמישה אובייקטים הנכללים בכל אחד מן המונחים האלה. מיד לאחר שהושתת הבסיס של היחידה נשאלת השאלה 'מה בין תם למועד' שמטרתה לברר מהו השוני העקרוני בין שתי הקבוצות הנידונות. התשובה לשאלה נפתחת בקשר השיח 'אלא ש', המצביע על הבדל בלבדי²⁶. ההבדל הזה מן ההיבט של תשלום הנזק מוצג בתבנית איחוי המכילה דין שונה לכל אחד משני הסוגים: 'התם משלם ... והמועד משלם ...'

חשיבות הסימון של המעבר לנקודת השוני בין הנידונים באמצעות תבנית השאלה המבחינה מתבהרת לאור הסביבה ההקשרית, שכן מקטעי השיח הקודמים יצרו רושם של שוויון מעמדי בין הנידונים²⁷ או שלא בישרו כלל על הבחנה כלשהי ביניהם.²⁸ האמצעי הרטורי היעיל במצב זה הוא טכניקת ה'שואל ומשיב', אשר תפנה את תשומת הלב לשינוי

25. בבא קמא א, ד (להלן תיאור הדוגמה); סנהדרין ד, א; שבועות א, ו-ז.

26. לטענת אור, תשמ"ב 2, עמ' 12-13, ברור לגמרי שהמשפט הפותח ב'אלא ש' הוא קיצור של המשפט 'אין בין תם למועד אלא שהתם משלם...'. מדברים אלה ניתן להעלות התניה כללית: נוסחת תשובה מקוצרת באמצעות 'אלא ש' אפשרית כאשר הרכיב שלפניה הוא שאלה הכוללת למעשה את החסר.

27. למשל: 'אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה... (סנהדרין ד, א).

28. למשל בדוגמה לעיל: במקטעים הקודמים ליחידת השיח הזו מצוינת אך ורק העובדה הכללית של חיוב בתשלום: '...וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ' (בבא קמא א, א וכן א, ב). אין כאן הבחנה כלשהי בין סוגי החיוב בהתאם לסוגי המזיקים.

הטקסטואלי ותדגיש את עקרון ההבחנה ההלכתית בהתאם לדרגת החומרה של העברה או של העובר עליה. בנושא הדיון שלפנינו מדובר בשור תם המשלם עבור הנזק מעט בהשוואה לשור המועד שרגיל להזיק, ובנושאים של ההיקריות הנוספות בקורפוס מדובר בהליך משפטי בדיני ממונות המתנהל בתנאים קלים בהשוואה לדיני הנפשות החורצים את גורלו של האדם וכן בישראל המכפר על עברותיו בקלות יתר מכוהן שמעמדו רם ונישא יותר.

סיכום

בדיקת יחידות שיח הלכתיות בקורפוס מוגדר מן המשנה מעלה שטכניקת ה'שואל ומשיב' מוצבת בסופן לשם יצירת נקודת מפנה מובלטת. השאלה המעשית 'כיצד' על צירופיה מפנה את תשומת הלב למעבר מן הדין העקרוני אל האופן ליישמו; השאלה המקשה 'אם כן, למה' מפנה את תשומת הלב למעבר מן ההלכה אל תירוץ קושיה אפשרית על עצם קביעתה; השאלה המבארת 'במה דברים אמורים' מפנה את תשומת הלב למעבר מן הכלל ההלכתי אל צמצום טווח הנידונים שעליהם הוא חל; השאלה המבחינה 'מה בין X ל-Y' מפנה את תשומת הלב למעבר מן השוויון ההלכתי בין נידונים אל ההבחנה ההלכתית המהותית ביניהם.

נוסף על הפונקציה הפרוצדורלית של קטיעת האחידות ברצף הטקסט וסיום מסגרת שיח - המקלה על תהלוך המידע שבעל-פה ועל שינונו - 'השואל ומשיב' משרת את עולם התוכן המיוחד של ההלכות ואת רוחן:

שאלת 'כיצד' לדגמיה היא השכיחה ביותר (71%), ותפוצתה ניכרת במסכתות השונות, במיוחד מן הגוש הפלילי, שעניינו איסורי דאורייתא, שבועות, טומאות, עבודה זרה, הוראות בית דין ועוד. נתון זה משקף את מגמת המשנה להעלות את ההלכה לדרגת קונקרטיות גבוהה ככל האפשר, במיוחד על ידי פעולות המבארות את אופן הביצוע של פעולת-העל בדין. הפעולות המבארות משקפות הקלה וההתגמשות במצבים אפשריים, ובמקביל - ההחמרה ואי ההתפשרות בעברות על איסורי תורה עקרוניים;

גם שאלת 'במה דברים אמורים' מתפרסת על פני המסכתות שבקורפוס, אך במידה מועטת, שכן היא מוגבלת לעולמות תוכן שבהן ניגוד הלכתי מלא בין שני נידונים משלימים. בהקשרים האלה המשנה נוטה להאיר את הנידונים היוצאים מכלל האיסור.

שאלת 'אם כן למה' בגרסת 'אם כן, למה נאמר + ציטוט מקראי' וכן שאלת 'מה בין X ל-Y' הן סוגלים סגנוניים של הגוש הפלילי, בעיקר בדיני הנזיקין והנפשות. במסגרות אלה המשנה רואה חשיבות יתרה בהצדקת ההלכה על ידי הקבלה למקורותיה המקראיים ובהארת הבחנות הלכתיות ברורות.

נמצאנו למדים שמבנה ה'שואל ומשיב' מעיד על רמת הומניות גבוהה של ההלכה המשנאית, על מגמת ההקלה שלה, ועל נקיטת זהירות מרבית בקביעתה.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אזר, תשמ"ב   מ' אזר, "אלה" במשנה - בחינה תחבירית-סימאנטית-פרגמטית, דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות (ד) תשמ"ב, עמ' 11-14.
- אזר, תשנ"ה   מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה.
- בורשטיין,
תשס"ה-תשס"ו   ר' בורשטיין, 'משפטי שאלה תלויי-הקשר בראיונות ובישחות בעיתונות הכתובה בת ימינו', חלקת לשון (36) תשס"ה-תשס"ו, עמ' 31-56.
- בישקו, תשס"ח   א' בישקו, מבני שיח במשנה (לפי סדר נזיקין), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשס"ח.
- הלבני, תשס"ו   ד' הלבני, 'לפירושה של המשנה הראשונה בפרק חזקת הבתים', בראילן (ל-לא) תשס"ו, עמ' 113-117.
- הנמך, תשל"ו   ג' הנמך, 'על מלת-היחס "בין" במשנה ובמקרא', לשוננו (40), תשל"ו, עמ' 33-53.
- לבנת, תשע"א   ז' לבנת, הרטוריקה של המאמר המדעי, הלשון וקהיליית השיח, רמת גן תשע"א.
- לבנת, תשע"ב   ז' לבנת, "עכשיו" כסמן שיח: סגמנטציה והבלטת ערך', חלקת לשון (43-44) תשע"ב, עמ' 346-366.
- לנדאו, 1988   ר' לנדאו, הרטוריקה של משלב הנאום הפוליטי בישראל, תל-אביב 1988.
- קדרי, תשנ"א   מ' צ' קדרי, תחביר וסמאנטיקה בעברית שלאחר המקרא, רמת-גן תשנ"א.
- קופי, 1979   א"מ קופי, מבוא ללוגיקה, בתרגום ח' רותם ובעריכת מ' דסקל, תל-אביב 1979.
- שקד, 2009   ש' שקד, 'הארגומנטציה הרדיופונית', מילה בסלע - רטוריקה עכשוו, בעריכת י' גתי, 2009, עמ' 129-150.
- שרביט, תשס"ו   ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר שבע, תשס"ו.